

rer, hvorfor hans model (formentlig på grund af visse sammenhænge, som Aukrust og Bjerke ikke har med) giver så afvigende resultater. På forhånd vil man dog vel ikke være i stand til at afgøre, hvorvidt en total model ville formindske den andel som tilskrives tekniske fremskridt. Hvad ligger der bag?

Det gælder for dette som for alle bogens resultater, at der bygges på iagttagelser, som er mere end 10 år gamle. Det ville derfor være meget ønskeligt, hvis en sådan bog hele tiden kunne blive bragt up to date. Optimistisk kan man måske regne med, at den tid vil komme, hvor det betragtes som lige så vigtigt at udsende nye udgaver af et sådant arbejde som af *Statistisk Årbog*.

I indledningen ironiserer forf. over økonomers almindelige »vasken hænder« og siger om sit eget arbejde: »The data and the quantitative analysis do serve the purpose of illustrating the method and the model. But, at the same time, if I were required to make decisions and take actions in connection with relationships covered by this study, I would (in the absence of more reliable results, and without doing more work) rely to a great extent on the data and the results presented in the following chapters«. – Skulle nogle mene, dette er et dristigt standpunkt, så læs bogen og bliv overbevist.

*P. Nørregaard Rasmussen.\**

\* Dr. polit., professor ved Københavns Universitet.

*Albert O. Hirschman: The Strategy of Economic Development*, Yale University Press, New Haven, 1958. 217 sider.

Man kan begrunde, at denne forsinkede anmeldelse kommer nu under henvisning til, at Hirschmans bog netop er kommet i en billigudgave (på samme forlag – pris § 1.45). Men man kan også (og bedre) henviser til, at Hirschmans bog er et centralt arbejde, som under alle omstændigheder bør kendes af tidsskriftets læsere. Når her til kommer, at fremstillingen er både klar og lidet »teknisk«, således at de fleste økonomer med stort udbytte vil kunne læse bogen, turde flere undskyldninger for at

anmelde et 4 år gammelt arbejde være overflødige.

Den bærende idé i Hirschmans bog er, at i u-landene findes potentielle muligheder såvel i form af arbejdskraft og naturgivne ressourcer som i form af (potentiell) opsparing. Det, der mangler, er kort udtrykt Schumpeters kaptajner, store og små. (Forf. kunne have erkendt sin gæld til Schumpeter noget mere. Hirschmans teorier findes langt fra alle hos Schumpeter. Men det hele ligger dog i umiddelbar forlængelse af sammes hovedbidrag: Idéen om industri-kaptajnen, som bryder, eller udvider, den cirkulære proces. – Schumpeters *Theory of Economic Development* er iøvrigt også lige udkommet i billigudgave).

Forf. har ud fra dette hovedsynspunkt sat sig som opgave at fortælle, hvorledes u-landenes onde cirkel kan brydes. Den altoverskyggende idé er her, at man må føre en økonomisk politik, som skaber en uligevægt, som på sin side vil lokke foretagere, og hvad dertil hører af fantasi og kombinationsevne, frem af busken.

To eksempler kan måske illustrere Hirschman's tanker. Hvis man ikke griber ind, vil en begyndende udviklingsproces hurtigt få importen af en lang række varer til at vokse i hastigt tempo. Denne proces skal man, argumenterer forf., blot lade løbe, indtil importen har nået et vist, måske temmelig højt niveau. Man skal så lukke af overfor udlandet. Der findes nu et marked, og nu – men ikke på et tidligere tidspunkt – vil fortjenstmulighederne være så store, at en foretager vil lade sig friste og begynde at producere (jfr. kap. 7 såvelsom pp. 166-76). – Man savner i denne (som i andre forbindelser) en påvisning af, at »purringstærsklen«, i almindelighed ligger højere i et u-land: Profitten skal være stor før den lokker til foretagervirksomhed, lønforskelle skal være store, før arbejdsudbuddet reagerer, o.s.v.

Et andet karakteristisk eksempel er forf.'s syn på befolkningsproblemet. Det er her almindeligt at hævde, at en vækst i per capita indkomst vil blive efterfulgt af en befolkningsstigning, hvorefter man –

rer, hvorfor hans model (formentlig på grund af visse sammenhænge, som Aukrust og Bjerke ikke har med) giver så afvigende resultater. På forhånd vil man dog vel ikke være i stand til at afgøre, hvorvidt en total model ville formindske den andel som tilskrives tekniske fremskridt. Hvad ligger der bag?

Det gælder for dette som for alle bogens resultater, at der bygges på iagttagelser, som er mere end 10 år gamle. Det ville derfor være meget ønskeligt, hvis en sådan bog hele tiden kunne blive bragt up to date. Optimistisk kan man måske regne med, at den tid vil komme, hvor det betragtes som lige så vigtigt at udsende nye udgaver af et sådant arbejde som af *Statistisk Årbog*.

I indledningen ironiserer forf. over økonomers almindelige »vasken hænder« og siger om sit eget arbejde: »The data and the quantitative analysis do serve the purpose of illustrating the method and the model. But, at the same time, if I were required to make decisions and take actions in connection with relationships covered by this study, I would (in the absence of more reliable results, and without doing more work) rely to a great extent on the data and the results presented in the following chapters«. – Skulle nogle mene, dette er et dristigt standpunkt, så læs bogen og bliv overbevist.

P. Nørregaard Rasmussen.\*

\* Dr. polit., professor ved Københavns Universitet.

**Albert O. Hirschman: The Strategy of Economic Development**, Yale University Press, New Haven, 1958. 217 sider.

Man kan begrunde, at denne forsinkede anmeldelse kommer nu under henvisning til, at Hirschmans bog netop er kommet i en billigudgave (på samme forlag – pris § 1.45). Men man kan også (og bedre) henviser til, at Hirschmans bog er et centralt arbejde, som under alle omstændigheder bør kendes af tidsskriftets læsere. Når her til kommer, at fremstillingen er både klar og lidet »teknisk«, således at de fleste økonomer med stort udbytte vil kunne læse bogen, turde flere undskyldninger for at

anmelde et 4 år gammelt arbejde være overflødige.

Den bærende idé i Hirschmans bog er, at i u-landene findes potentielle muligheder såvel i form af arbejdskraft og naturgivne ressourcer som i form af (potentiell) opsparing. Det, der mangler, er kort udtrykt Schumpeters kaptajner, store og små. (Forf. kunne have erkendt sin gæld til Schumpeter noget mere. Hirschmans teorier findes langt fra alle hos Schumpeter. Men det hele ligger dog i umiddelbar forlængelse af sammes hovedbidrag: Idéen om industri-kaptajnen, som bryder, eller udvider, den cirkulære proces. – Schumpeters *Theory of Economic Development* er iøvrigt også lige udkommet i billigudgave).

Forf. har ud fra dette hovedsynspunkt sat sig som opgave at fortælle, hvorledes u-landenes onde cirkel kan brydes. Den altoverskyggende idé er her, at man må føre en økonomisk politik, som skaber en uligevægt, som på sin side vil lokke foretagere, og hvad dertil hører af fantasi og kombinationsevne, frem af busken.

To eksempler kan måske illustrere Hirschman's tanker. Hvis man ikke griber ind, vil en begyndende udviklingsproces hurtigt få importen af en lang række varer til at vokse i hastigt tempo. Denne proces skal man, argumenterer forf., blot lade løbe, indtil importen har nået et vist, måske temmelig højt niveau. Man skal så lukke af overfor udlandet. Der findes nu et marked, og nu – men ikke på et tidligere tidspunkt – vil fortjenstmulighederne være så store, at en foretager vil lade sig friste og begynde at producere (jfr. kap. 7 såvelsom pp. 166-76). – Man savner i denne (som i andre forbindelser) en påvisning af, at »purringstærsklen«, i almindelighed ligger højere i et u-land: Profitten skal være stor før den lokker til foretagervirksomhed, lønforskelle skal være store, før arbejdsudbuddet reagerer, o.s.v.

Et andet karakteristisk eksempel er forf.'s syn på befolkningsproblemet. Det er her almindeligt at hævde, at en vækst i per capita indkomst vil blive efterfulgt af en befolkningsstigning, hvorefter man –

bundet i en Malthusligevægt – er lige vidt. Hirschman argumenterer, at man ikke er »lige vidt«. Befolkningsstigningerne betyder måske, at per capita indkomsten kun lige opretholdes; men for mange vil det at opretholde per capita indkomsten kræve, at fantasi og kombinationsevne udvikles, hvorved mulighederne for ny vækst skabes. Thi »the qualities of imagination and organization developed in these tasks of maintaining standards of living in the face of population pressures are very similar to those that are needed to increase per capita incomes«. (p. 177). »Thus it seems wrong to say that population pressures act as an obstacle to development«. (p. 181).

De to givne eksempler er karakteristiske. Men det må tillige fremhæves, at dette synspunkt fører til, at vækst bliver karakteriseret ved, at et pres i et hjørne af billedet inducerer vækstfremmende bevægelser, hvorefter et andet felt dels p.g. af den første reaktion (en mere banal slags spredning) og dels p.g. af den førte politik vil blive udsat for et pres med efterfølgende reaktion. Man får med andre ord en proces, som i hvert fald set fra den enkelte sektors synspunkt forløber i spring. Man sakser sig frem, som Lundberg har sagt det. Således har også Schumpeter sagt det, og det interessante er, at mens Hirschman m.fl. har argumenteret i relation til enkelte sektorer, synes Schumpeters synspunkt at være, at man sakser sig frem totalt. (Derfor er Schumpeters vækstteori og konjunkturteori en helhed).

Ikke mindst interessant bliver Hirschmans synspunkt i relation til spørgsmålet om harmonisk vækst. Det er blevet fremhævet – i nyeste tid med særlig styrke af Nurkse – at en vækst nødvendigvis må være generel, d.v.s. omfatte mange forskellige sektorer. Ræsonnementet ligger tæt op ad Say's: Et udbud vil skabe sin egen efterspørgsel. Men dette vil kun ske, hvis stigningen i udbud er »alsidig«. En stigning i udbuddet af sko – for at bruge Nurkse's eksempel – vil kun skabe en begrænset efterspørgsel efter sko. Men hvis produktionsstigningen er mere generel, vil den retfær-

diggøre sig selv. Thi vi lever af at producere for hinanden, hvorimod vi ikke kan leve af specielt at barbære hinanden. (Mærkelig nok synes Frisch's artikel i *Econometrica* 1934 helt at være glemt. Her står ellers i præcis form argumenterne for balanceret vækst).

Ud fra synspunktet, at man sakser sig frem, således at vækst bliver en proces, hvor flaskehalse (med dertil knyttede incitamenter) og overskudskapacitet afløser hinanden, har Hirschman kun hån tilovers for argumenterne for balanceret vækst, jfr. kap. 3 og 4, der kunne opfattes som bogens centrale kapitler. Men her nærmer man sig stærkt en kamp mod vindmøller. I hvert fald er det uomtvisteligt, at op til et vist punkt har begge parter ret. Hirschman har utvivlsomt ret, når han hævder, at Nurkse's balancerede vækst snarere er »an exercise in retrospective comparative statics« (p. 62): Man sammenligner to produktionsniveauer og konstaterer, at for det lave som for det høje produktionsniveau gælder det, at den til udbuddet svarende indkomst fordeler sig som efterspørgsel på mange sektorer. Der er en slags ligevægt eller balance mellem udbuds- og efterspørgselsiden. Men heraf følger naturligvis ikke, at man kun kan komme fra det ene niveau til det andet ved at lade udbuddet fra de forskellige sektorer vokse i præcis overensstemmelse med efterspørgselsstigningen. Flaskehalse og overskudskapacitet karakteriserer udviklingen mod det højere niveau, og skal dette stadig hæves, må spændinger tilmed stadig bestå.

På den anden side gælder det jo dog også, at under denne vækst vil alle sektorer vokse om end i ryk. Men heri ligger tilløb til en harmonisk vækst, for så vidt som produktions- og efterspørgselsiden i væsentlig grad følges ad.

Det er imidlertid afgørende for Hirschman at fremhæve, at denne overensstemmelse aldrig vil være fuldstændig og – vigtigere – netop denne manglende harmoni er en væsentlig drivkraft i vækstprocessen. I dette afgørende synspunkt må man give forf. ret – samtidig med at det

kan fremhæves, at hele dennes problemstilling stadig er langt fra at være gennemarbejdet.

Når den økonomiske politik skal lægges til rette ud fra synspunktet, at der skal skabes pres og incitament, når man, som Hirschman viser, ofte overraskende konklusioner. Man må vist sige, at Hirschman's arbejde tenderer mod det énsidige og ofte trænger til modifikationer. Det er således en logisk følge af hovedsynspunktet, når forf. argumenterer for anvendelsen af kompliceret teknik i u-lande, idet denne i højere grad end simpel teknik *tvínger* til vedligeholdelse. Men modifikationer kræves vel, på trods af argumentet: »Our hypothesis that underdeveloped countries will do best in activities where maintenance is inescapably imposed is in this instance nicely born out by observation: the performance of airlines in these countries is usually quite creditable, that of railroads mediocre, and the highway system is frequently in a parlous state of disrepair« (p. 142).

Forf. har erfaringer fra et længere ophold i Colombia. Med denne baggrund må det undre, at han uden betænkeligheder og reservationer synes at godtage den udbredte opfattelse, som ikke bliver mere sand ved gentagelse, at u-lande er karakteriseret ved, at »kapitalen er dyr« (renten høj) og »arbejdskraften billig« (lønnen lav). Dette dogme er der vist grund til at sætte spørgsmålstegn ved.

For nu at tage lønnen først, så er det naturligvis ikke vanskeligt at påvise, at

den gennemsnitlige timeløn i u-lande er lav. Men heraf følger ikke, at arbejdsomkostninger pr. produceret enhed nødvendigvis er lave. Naturligvis koster det ikke meget i arbejds løn at producere en lerhytte. Men det er meget dyrt at producere et hus af vestlig standard.

Hvad angår renten, synes det vanskeligt at finde aprioriske argumenter for, at den skulle være højere i et u-land. (Derimod er usikkerhed og risiko utvivlsomt på et helt andet niveau end i de industrialiserede lande). For at gøre en lang historie kort kan man i hvert fald henvise til, at hvis renten beskrives som bestemt af opsparrings- og investeringstilbøjelighed, vil man ikke herudfra kunne nå til nogen éntydig konklusion. Måske, ja formentlig, er opsparringstilbøjeligheden lavere i et u-land; men det er investeringstilbøjeligheden også.

– Hirschmans bog er skrevet ud fra en bærende idé: Udvikling kommer ved incitament. Dette er bogens store styrke, hvorfor man kan beklage, at forf. så stædigt har holdt fast ved idéen, at bogen kommer til at virke noget unuanceret. Men belærende og inspirerende er den. Når her til kommer, at man lærer nyt, ikke mindst ved at blive præsenteret for nye synspunkter, betænker man sig ikke på at anbefale denne bog på det varmeste.

*P. Nørregaard Rasmussen.\**

\* Dr. polit., professor ved Københavns Universitet.